

**T**otuuden korrespondenssiteoria muotoillaan tavallisesti teesinä, jonka mukaan propositio, lause, väite, uskomus, teoria tai muu "totuudenkantaja" on tosi, jos sen ja todellisuudessa vallitsevan asiointilan välillä on vastaavuus- eli korrespondenssisuhde. Ongelmaksi jää kielellisen ilmaisun ja sen viittauksen kohteena olevan olion tai tosiasian välisen *vastaavuuden* täsmentäminen. Monenlaisia yrityksiä on tehty: esimerkiksi **Ludwig Wittgensteinin** *Tractatus*-teoksessa (1921) esittämä "kielen kuvateoriaksi" kutsuttu näkemys on yksi korrespondenssiteorian eksplikaatio. Tällaiset yritykset eivät kuitenkaan yleisesti ottaen ole osoittautuneet aivan tyydyttäväiksi, vaikka korrespondenssiteoria näyttää olevan arki-intuitioidemme kanssa sopuissa.

Itse vastaavuussuhteen täsmentämisen lisäksi korrespondenssiteoreetikko joutuu pohtimaan, mikä on sen *todellisuuden* luonne, jonka kanssa kielellinen ilmaisu voi olla vastaavuussuhteessa. Näyttää mahdolliselta, että voisimme koskaan verrata käsitteitä tai teorioitamme puhtaaseen, käsitteistä täysin riippumattomaan todellisuuteen. Esimerkiksi **Antti Hautamäki** tiivistää artikkelissaan 'Epistemologinen relativismi' korrespondenssiteorian ongelman:

"Puhe korrespondenssista väitteen ja todellisuuden sinänsä välillä on tyhjää. Korrespondenssia voidaan ajatella vain jos todellisuus on jotenkin käsitteellistetty. Mutta käsitteellistetty todellisuus ei ole tietenkään mikään todellisuus meistä riippumatta. Näyttää siltä, että korrespondenssi vallitsee vain väitteen ja meistä riippuvan todellisuuden välillä ..."<sup>1</sup>

Tämä vastaväite ei sellaisenaan kumoa korrespondenssiteoriaa, sillä voidaan ajatella, ettei korrespondenssuhteen tarvitse olla tunnistettavissa, löydettävissä tai ilmaistavissa, vaikka sen vallitseminen olisi totuuden edellytys<sup>2</sup>. Monet korrespondenssiteorian kannattajat tyytyvät toteamaan tämän seikan.

Amerikkalainen filosofi **Hilary Putnam** on kuitenkin 1970-luvun lopulta lähtien kehittämissään "sisäisestä realismista" (*internal realism*) esittänyt yhden vakavimmista haasteista totuuden korrespondenssiteorialle. (Myös Hautamäki viittaa mainitussa artikkelissaan Putnamin ajatuksiin.) Putnam rakentaa synteisiä tieteellisistä realismista ja pragmatismista. Hän kutsuukin sisäistä realismia myös "pragmaattiseksi realismiksi"<sup>3</sup>. *Pragmatismia* voidaan yleisesti luonnehtia käsitykseksi, joka ottaa vakavasti inhimillisen käytännön ensisijaisuuden ja korostaa kaikkein teoreettisimpienkin pyrkimystemme taustalla piileviä käytännöllisiä päämääriä ja niiden relevanssia.

Puolustamansa sisäisen realismin vastakohtaa, "metafyysisistä realismia", Putnam kritisoi kiivaasti. Metafyysinen realisti ajattelee Putnamin mukaan, että

(1) todellisuus koostuu tietystä kiinteästä ihmismielestä riippumattomasta oliojoukosta, (2) tämä todellisuus on periaatteessa kuvattavissa täydellisesti ja "absoluutisesti" täsmälleen yhdellä todella teoriolla ja (3) totuus on ei-episteeminen vastaavuussuhde sanojen tai ajatusten ja olioiden tai oliojoukkojen välillä. Sisäinen realisti kieltää nämä teesit ja väittää puolestaan, että (1') olioista ja niiden olemassaolosta voidaan mielekkäästi puhua vain jonkin kuvauksen, teorian tai käsitysjärjestelmän sisällä, (2') todellisuus voidaan kuvata "oikein" tai todesti usealla erilaisella tavalla ja (3') totuus on episteeminen käsite, jonkinlaista "ideaalista rationaalista hyväksyttävyyttä".<sup>4</sup>

Tässä esityksessä keskityn totuuden käsitteen ongelmiin.

Episteeminen totuuskäsitys on vain yksi elementti Putnamin pragmaattisessa realismissa, mutta se johdattaa ehkä syvimmälle Putnamin ja muiden realistien välisiin erimielisyyksiin. Juuri episteeminen totuuskäsitys on nähdäkseni sisäisen ja metafyysisen realismin välisen erottelun polttopisteessä.

### Internalistinen totuuskäsitys

Putnamin "kääntymys" metafyysisestä realismista sisäiseen realismiin vuoden 1976 lopulla<sup>5</sup> on yksi viime vuosikymmenten dramaattisimmista filosofisista "takinkäänöksistä". Putnam on toki muuttanut mieltään monissa muissakin filosofisissa kysymyksissä. Esimerkiksi mielen filosofiassa hän on siirtynyt funktionalismin kannattajasta sen vastustajaksi.<sup>6</sup>

Vielä ennen "kääntymystään" Putnam argumentoi, että *tieteellinen realismi*, jonka mukaan tieteellisten teorioiden postuloimat teoreettiset entiteetit (kuten elektronit) ovat todella olemassa, teorit viittaavat niihin, teorioiden totuus on korrespondenssia todellisuuden kanssa ja "kypsien tieteiden" teorit ovat tyyppillisesti likimain tosia, on ainoa tieteenfilosofinen käsitys, joka ei tee tieteen menestyksestä "ihmettä"<sup>7</sup>. Totuuden ymmärtäminen korrespondenssiksi selittää sekä tieteen että koko kielellisen käyttäytymisemme toimivuuden ja menestyksellisyyden. Se, että saavutamme monenlaisia päämääriämme, selittyy sillä, että monet uskomuksemme ovat tosia korrespondenssiteorian mielessä.<sup>8</sup> Se, joka yrittää korvata korrespondenssin käsitteen jollakin muulla totuuskäsitteellä, syyllistyy Putnamin mukaan "idealistiseen virhepäätelmään" (joka on analoginen **G.E. Mooren** muotoilemalle "naturalistiselle virhepäätelmälle"): tarjottiinpa mitä tahansa (esimerkiksi pragmaattista tai instrumentalistista) predikaattia P predikaatin "tosi" korvikkeeksi, voidaan aina löytää väite S, jolle pätee, että S:llä voisi olla ominaisuus P, vaikkei S olisi tosi<sup>9</sup>.

Putnam on kuitenkin luopunut korrespondenssiteoriasta. Hän on päätenyt korostamaan Hautamäen edellä siteeratun huomion tapaan, ettei meillä ole

## PUTNAMIN EPISTEEMISESTÄ TOTUUSKÄSITYKSESTÄ

Sami Pihlström

mahdollisuutta verrata käsitteitämme käsitteellistämätömään todellisuuteen<sup>10</sup>. Jotta voisimme spesifioida juuri sen uniikin vastaavuussuhteen, joka tekee väitteitämme ja uskomuksistamme tosia, meidän pitäisi ikään kuin astua kaikkien käsitejärjestelmiemme ulkopuolelle ja tavoittaa meistä täysin riippumattomat “oliot sinänsä”. Mutta tämä on mahdotonta. Putnam on jopa väittänyt, ettei “olion sinänsä” käsitteellä ole lainkaan mieltä<sup>11</sup>. Korrespondenssiteorian ongelma ei varsinaisesti ole se, ettei kielen ja maailman välillä olisi vastaavuussuhteita, vaan se, että niitä on *liian monta*. Putnam ihmettelee, kuinka korrespondenssiteoreetikko pystyy oikeuttamaan väitteensä, jonka mukaan käsitteen, lauseen tai symbolin ja maailmassa olevan objektin tai asiointilan välillä vallitsee *yksi tietty* totuuden determinoiva korrespondenssisuhde.<sup>12</sup> Tämä kritiikki näyttää osuvan myös suhteellisen hienostuneisiin versioihin totuuden korrespondenssiteoriasta. Ainakin tieteellisen realistin on syytä ottaa se vakavasti.

Ajatus siitä, että maailma itse jollakin tavalla “valitsisi” oikeat korrespondenssisuhteet, on Putnamin mielestä silkkää metafyyistä spekulointia. Korrespondenssiteoria näyttää edellyttävän “maagisen” käsityksen siitä, kuinka kieli viittaa todellisuuteen. Putnam, joka itse 1970-luvulla kehitti niin sanottua *kausaaalista referenssiteoriaa*<sup>13</sup>, on voimakkaasti kritisoinut sellaisia tämän teorian muotoja, jotka redusoiivat kielen ja maailman väliset viittaussuhteet fyysikaalis-kausaalisiin relaatioihin<sup>14</sup>.

Luovuttuaan korrespondenssiteoriasta Putnam muotoilee oman “internalistisen” (sisäisen realismin mukaisen) totuuskäsityksensä seuraavasti:

“Totuus” on internalistisen näkemyksen mukaan jonkinlaista (idealisoitua) rationaalista hyväksyttävyyttä — jonkinlaista uskomustemme ideaalista koherenssia keskenään ja kokemuksemme kanssa *sellaisena kuin tuo kokemus itse on representoitu uskomusjärjestelmässämme* — eikä korrespondenssia mielestä tai diskurssista riippumattomien “asiointilojen” kanssa. Emme voi tuntea emmekä hyödyllisesti kuvitella “Jumalan silmän näkökulmaa”; on vain aktuaalisten henkilöiden erilaisia näkökulmia, jotka heijastelevat erilaisia intressejä ja tarkoituksia, joita heidän kuvauksensa ja teorianensa palvelevat.<sup>15</sup>

“Totuus ainoassa elävässä ja toimivassa merkityksessä on rationaalista hyväksyttävyyttä (tai paremmin rationaalista hyväksyttävyyttä riittävän hyvien episteemisten olosuhteiden vallitessa ...)”<sup>16</sup>

“... sen väittäminen, että jokin lause on tosi — eli että se on tosi omalla paikallaan, kontekstissaan, käsitejärjestelmässään — on karkeasti sanottuna sen väittämistä, että *se voitaisiin oikeuttaa, jos episteemiset olosuhteet olisivat riittävän hyvät ...* tosi väite on sellainen, joka voidaan oikeuttaa, jos episteemiset olosuhteet ovat ideaaliset.”<sup>17</sup>

Totuus on Putnamin mukaan “idealisoitua episteemistä oikeutusta” (*idealized epistemic justification*), “idealisoitua rationaalista hyväksyttävyyttä” (*idealized rational acceptability*) tai “idealisoitua oikeutettua väitettävyyttä” (*idealized warranted assertability*). Tällaiset luonnehdinnat ovat hyvin lähellä klassisten amerikka-

laisten pragmatistien **William Jamesin** ja **John Deweyn** totuuskäsityksiä. Erityisesti Jamesin *pragmatistinen totuusteoria* vaikuttaa Putnamin teorian edelläkävijältä<sup>18</sup> — vaikkei aatehistoriallisia kausaaliväitteitä Jamesin vaikutuksesta Putnamiin voidakaan esittää. (Pikemminkin on niin, että vasta sisäiseen realismiin ja episteemiseen totuuskäsitykseen kääntyttyään Putnam on ryhtynyt toden teolla tutkimaan klassisia pragmatisteja ja löytänyt heidän filosofiastaan uusia ideoita.) En tässä voi ryhtyä analysoimaan Jamesin käsitystä totuudesta. On kuitenkin syytä huomata, että se on paljon sofistikoituneempi (ja ehkä myös “realistisempi”) teoria kuin usein annetaan ymmärtää, jos sitä luonnehditaan vain naiiviksi totuuden ja hyödyllisyyden käsitteiden identifioinniksi.<sup>19</sup>

Putnamin teoriassa “ideaaliset episteemiset olosuhteet” on käytännöllinen fiktio — verrattavissa esimerkiksi fyysikkohen idealisaatioina postuloimiin kitkattomiin pintoihin. Putnam ei väitä, että ideaaliolosuhteet kaikkien lauseiden osalta voitaisiin aktuaalisesti saavuttaa. Kuitenkin voi olla parempia ja huonompia episteemisiä olosuhteita suhteessa partikulaarisiin väitteisiin<sup>20</sup>. Jos kyse on väitteen “Työpöytäni on ruskea” totuudesta tai epätotuudesta, episteemisen tilanteeni hyvyyteen tai huonouteen vaikuttaa muun muassa työhuoneeni valaistus sekä se, onko näkökykyäni normaali vai olenko ehkä värisokea tai alkoholin vaikutuksen alainen.

Yksi ratkaiseva taustatekijä Putnamin siirtymisessä pragmatismia ja verifikationismia muistuttavaan episteemiseen totuuskäsitykseen on **Michael Dummettin antirealistinen totuuskäsitys**. Dummett katsoo, että totuuden käsite tulee analysoida viitaten inhimillisiin kykyihin, joiden avulla väitteitä tunnustetaan tosiksi. Väitteen merkitys puolestaan perustuu inhimillisiin kykyihimme määrätä sen totuusarvo — verifioida tai falsifioida se.<sup>21</sup> Dummettin filosofiaan puuttuminen veisi liian kauas tämän katsauksen aiheesta. Mutta Putnamin näkemyksen ymmärtämiseksi on välttämätöntä ymmärtää, missä Putnam lähtee eri tielle kuin Dummett.

## Totuus ja oikeuttaminen

Putnam ei suinkaan suoraviivaisesti hyväksy Dummettin ajatuksia, vaikka omaksuukin tältä sen, että totuuden käsite kietoutuu erottamattomasti yhteen väitteen (inhimillisiin kyvyin tapahtuvan) oikeutettavuuden kanssa. Hän korostaa, että oikeutus ei kuitenkaan ole totuuden riittävä kriteeri. Pelastuakseen relativismilta hän introdusoi “episteemisten ideaaliolosuhteiden” ja “ideaalisen oikeuttamisen” käsitteet. Totuus on riippuvaista oikeuttamisesta ja siten kielen käyttäjien episteemisistä kyvyistä, mutta se on riippumattomasta “tässä ja nyt” tapahtuvasta aktuaalisesta oikeuttamisesta.<sup>22</sup> Tämä on sisäiseen realismiin sisältyvän totuuden episteemisen “idealisaatioteorian” ydin. Putnam ei Dummettin tavoin usko, että voisimme koskaan efektiivisesti spesifioida, mitä luonnollisen kielen lauseiden oikeuttamisen ehdot ovat. Lause, joka nyt on oikeutettu, voi osoittautua myöhemmin epätodeksi.<sup>23</sup> Juuri sen vuoksi, että totuuden käsite on erottamaton osa inhimillistä (kielellistä) käytäntöä, se jää osittain hämäräksi ja epämääräiseksi käsitteeksi<sup>24</sup>.

Metafyysisen realistin tyypillinen vastaväite Putnamil-

le on, että faktuaalinen totuus maailmasta (korrespondenssina todellisuuden kanssa) ylittää kaiken ihmisen saatavilla olevan oikeutuksen ja evidenssin ja on siten ei-episteeminen käsite. Sillä, että jokin väite on tosi, ei tarvitse olla mitään tekemistä sen kanssa, voimmeko (edes ideaaliolosuhteissa) oikeuttaa kyseisen väitteen vai emme.

Esimerkiksi **Ilkka Niiniluoto** on kritisoinut Putnamin sisäistä realismia korrespondenssiteorian pohjalta. (Valitsen tässä Niiniluodon kannan esimerkiksi sofistikoituneesta realismin muodosta, jossa hylätään Putnamin perusnäkemys.) Niiniluoto hyväksyy tosin sisäisen realistin ajatuksen siitä, ettei meillä ole ontologisesti ”valmiiksi” jäsentynyttä maailmaa — vaikka jonkinlainen ihmismielestä riippumaton todellisuus onkin oletettava olemassaolevaksi, jos halutaan välttää idealismi. Ihmisen luomien käsitteiden ja kielellisten järjestelmien avulla todellisuutta voidaan ”viipaloida” eri tavoin, ja erilaisten maailmaa koskevien kuvausten joukosta ei tarvitse metafysisen realistin tapaan tavoitella sitä absoluuttisen oikeaa. Mutta tästä ei seuraa, että ei-episteeminen totuuskäsitys pitäisi hylätä ja että totuus pitäisi määritellä pragmaattisin, episteemisin tai metodologisin termein. Erilaisten käsitteellisten ”viipalointitapojen” sisällä maailma itse (se, millainen maailma on), ”päättää”, ovatko ihmisen valitsemassa kielessä muotoillut lauseet faktuaalisesti tosia vai eivät. Niiniluoto väittää näin ollen, ettei Putnamin dikotomia sisäisen ja metafysisen realismin välillä ole tyhjentävä. Järkevä tieteellinen realisti hyväksyy osia sekä sisäisestä että metafysisestä realismista.<sup>25</sup>

Tämäntapaisten realististen argumenttien valossa sisäinen realismi näyttäytyy helposti *relativistisena* tai *idealistsena* oppina. Niiniluodon korrespondenssiteoria perustuu **Alfred Tarskin** (1944) ”semanttiseen totuuskäsitykseen” — jonka yksityiskohtia en voi tässä tarkastella — ja tarskilaisesta näkökulmasta voidaan kysyä, ovatko totuus ja se, mitä Putnam kutsuu ”ideaaliseksi rationaaliseksi hyväksyttävyydeksi”, ekstensionaalisesti ekvivalentteja käsitteitä. Voisiko siis olla tosia lauseita, jotka eivät ole edes ideaaliolosuhteissa rationaalisesti hyväksyttäviä tai joille mitään oikeuttamisen ideaaliolosuhteita ei voida periaatteessaakaan spesifioida? Niiniluoto<sup>26</sup> ajattelee, että kaikenlaiset episteemis-pragmatistiset totuuskäsitteet joutuvat kehään rikkoessaan erottelun totuuden määritelmän ja kriteerien välillä: lopulta ne kuitenkin edellyttävät realistisen totuuskäsitteen.

Putnamin näkemys ei kuitenkaan ole relativistinen. Putnam ei naiivisti ajattele, että jokainen (yksilö tai yhteisö) voisi valita ”oman käsitejärjestelmänsä” tai ”oman kielipelinsä” ja muotoilla sen sisällä ”omia totuuksiaan”. Se, että maailma voidaan kuvata usealla oikealla tavalla, ei implikoi sitä, että *kaikki* tavat kuvata sitä olisivat oikeita. Itse asiassa Putnam on kiivaasti kritisoinut radikaalia relativismia, joka kieltää kielen tai kulttuurin ulkopuoliset standardit totuudelle ja rationaalisuudelle<sup>27</sup>.

Putnam ei myöskään hyväksy Tarskin totuusmääritelmän inspiroimaa *totuuden redundanssiteoriaa*, jonka mukaan tarskilainen totuusmääritelmän materiaalisuuden adekvaattisuuden takaava ekvivalenssi ”p’ on tosi jos ja vain jos p” (usein esimerkkinä käytetty instanssi tästä on ekvivalenssi ”Lumi on valkoista’ on tosi jos ja vain jos lumi on valkoista”) kertoisi kaiken, mitä totuuden käsitteestä voidaan kertoa. Redundanssiteoriassa

”lainausmerkkien poistaminen” riittää totuuskäsitteen eksplikaatioksi. Tällainen näkemys, joka sisältyy esimerkiksi **W.V.O. Quinen** ja **Richard Rortyn** totuuskäsityksiin<sup>28</sup>, on Putnamin mielestä tuhoisa: se tekee totuudesta puhtaasti kielen sisäisen asian ja vie totuuden käsitteeltä *normatiivisen* elementin, joka siihen väistämättä liittyy, kun se kytketään rationaalisuuden ja oikeutetun väitettävyyden käsitteisiin<sup>29</sup>. Jos totuus on ”immanenttia”, joudutaan tekstualistiseen käsitykseen, jossa ”tekstin ulkopuolella ei ole mitään”<sup>30</sup>. Redundanssiteoria johtaa solipsistiseen kuvaan kielestä<sup>31</sup>. Relativismi ja redundanssiteoria ovat lähisukulaisia. Tässä olen — ilman täsmällisempää argumentaatiota — Putnamin kanssa samaa mieltä. Tarvitsemme realistisen totuuskäsitteen.

Mutta korrespondenssiteoreetikko ei myöskään hyväksy relativismia tai redundanssiteoriaa. Kuten Putnam, hän vaatii ”substantiaalista” totuuskäsitystä, jossa totuudelle pyritään antamaan relevantti filosofinen luonnehdinta. Hän vain väittää, että totuus transsendoi kaiken oikeutuksen.

### Kielipelit, ymmärtäminen ja inhimillinen praxis

Näyttää siltä, että sisäisen realismin ja kriittisen metafysisen realismin (esimerkiksi Niiniluodon kannattaman ”kriittisen tieteellisen realismin”) ratkaiseva ero on erilaisissa totuuskäsityksissä. Putnam ja Niiniluoto hyväksyvät kumpikin sen, ettei maailmalla ole ontologisesti annettua struktuuria — kuten myös sen ontologisen realismin perusoletuksen, että maailma on olemassa ihmisestä ja hänen käsitteistään riippumatta<sup>32</sup>. Putnamkaan ei ajattele, että ihmismielen käsitteellinen toiminta olisi luonut dinosaurukset menneisyyteen. Putnam on myös yhä selvemmin koettanut erottaa oman näkemyksensä Dummettin kannattamasta antirealismista. Tässä yhteydessä hän tarkastelee muun muassa menneisyyteen viittaavien väitteiden — jotka ovat yksi antirealismien keskeinen lähde — totuusarvon ongelmaa:

”Jos väite on sellainen, ettei *yksikään* ihminen koskaan missään kuviteltavissa olevissa olosuhteissa voisi sitä verifioida, alamme todellakin ihmetellä — tai jotkut meistä alkavat — *onko* väitteellä lainkaan totuusarvoa. Mutta väite, että Caesar ajoi partansa sinä päivänä, jona hän ylitti Rubiconin, on väite, jonka ainakin yksi ihminen, Julius Caesar itse, pystyi aivan hyvin verifioimaan. En epäile sitä, että tällä väitteellä on totuusarvo, yhtään enempää kuin sitä, että väitteellä omasta parranajostani tänä aamuna on totuusarvo.”<sup>33</sup>

Putnamin totuusteoriaa leimaa *humanismi* — kuten pragmatistista totuusteoriaa myös sen vanhemmassa, jamesilaisessa muodossa. Kyse ei ole abstraktista vastaavuussuhteesta kielen ja maailman välillä, vaan inhimillisestä käytännöstä, kielipelien pelaamisesta, elämänmuodostamme. Tämä lähtökohta tarjoaa myös mahdollisuuden hylätä jyrkkä verifikatismi ja relativismi: se, että monilla kiistanalaisilla propositioneilla on mielestämme totuusarvo, on syvälle juurtunut osa käytäntöämme, elämänmuotoamme<sup>34</sup>. Putnam on valmis ulottamaan verifioitavuus- ja oikeuttamisvaatimuksensa soveltamisen *kaikkiin ihmisiin*, myös niihin

menneisyyden henkilöihin, joiden toimista meillä ei ehkä enää voi olla minkäänlaista evidenssiä. Onko tämä ihmiskeskeistä *spesismiä*, kuten Niiniluoto (keskustelussa) on kysynyt? Entä meille kaukaisten eläinten toimiin, joista emme voi mitään tietää, viittaavien lauseiden totuusarvo? Episteeminen totuus käsitys on toki eräässä mielessä selvästi *antroposentrinen*. On kuitenkin ymmärrettävää puhua ideaalisesta episteemisestä oikeuttamisesta suhteessa fysikaalista maailmaa — sen spatio-temporaalisesti kaukaisiakin osia, kuten universumin alkuketkiä — koskeviin väitteisiin. Miksei tämä olisi ymmärrettävää myös eläimiä koskevien väitteiden tapauksessa? Mahdolliset ihmisistä älykkäämmät olennot ovat luonnollisesti asia erikseen.

Episteeminen totuus käsitys alkaa itse asiassa vaikuttaa varsin "realistiselta", kun Putnam<sup>35</sup> tunnustaa, että voi olla sekä sellaisia totuuksia, jotka eivät *enää* ole ihmisen saavutettavissa, että jopa sellaisia, jotka eivät *edes periaatteessa* ole ihmisen saavutettavissa. Mutta tässä hänen pragmatistinen humanisminsa ottaa ratkaisevan askeleen: meidän tulee olla kiinnostuneita *totuuksista, joita ihmiset voivat ymmärtää*. Tällaiset totuudet ovat periaatteessa ihmisen saavutettavissa jonakin ajankohtana, vaikka eivät välttämättä kaikkien saavutettavissa kaikkina ajankohtina.<sup>36</sup>

Putnam toteaa realistiseen tyyliin, että esimerkiksi väitteellä "Maan ulkopuolella ei ole älyllistä elämää" on (melkein varmasti) totuusarvo. Voimme ajatella sitä mahdollisena kontingenttina totuutena siksi, että se on empiirisen väitteen negaatio. Putnam lieventää näin muotoiluun totuudesta ideaalisena oikeuttamisena tai hyväksyttävyytenä. Uskomus ja sen episteeminen oikeuttavuus liittyvät kiinteästi toisiinsa, mutta muita episteemisiä asenteita (kuten spekulatio ja otaksuma) ja sellaisia monimutkaisia väitteitä, jotka eivät koske mitään tiettyä referenssin kohteena olevaa objektia (kuten "Maan ulkopuolella *ei* ole älyllistä elämää"), tarkasteltaessa totuutta ei aina yksinkertaisesti voida identifioida ideaalisen oikeuttamisen kanssa.<sup>37</sup>

Olen taipuvainen sympatisoimaan Putnamin episteemistä totuus käsitystä — mutta en totuus määrittelynä. Putnam itsekin korostaa useaan otteeseen, ettei hän halua määrittellä totuuden käsitettä. Hän pyrkii vain "epäformaaliin luonnehdintaan". Ja vaikka totuus on hänen mukaansa episteeminen käsite, hän ei pyri redusoidaan sitä muihin episteemisiin käsitteisiin. Pikemminkin totuus kietoutuu monimutkaiseen episteemisten käsitteiden verkostoon, on osa sitä käsitteistöä, jonka avulla jäsenämme uskomustemme suhdetta maailmaan — niiden oikeutettavuutta, hyväksyttävyyttä ja rationaalisuutta. Totuus ja rationaalisuus ovat *molemmipuolisessa riippuvuussuhteessa*. Myös episteemisen tilanteen hyvyys tai huonous on riippuvainen monien tätä tilannetta kuvaavien lauseiden totuudesta.<sup>38</sup>

Tämä vie pohjan kysymykseltä, ovatko totuus ja "idealisoitu rationaalinen hyväksyttävyyttä" ekstensionaalisesti ekvivalentteja. Putnamin tarkastelu tarttuu pikemminkin *intensionaaliseen* problematiikkaan. Putnam on kiinnostunut siitä, mitä on inhimillinen kielen käyttäminen, ymmärtäminen ja kielessä tapahtuva totuuksien (ja epätotuuksien) ilmaiseminen. Hän edellyttää, että kielen ja maailman välillä on aitoja referenssisuhteita, mutta puhe totuudesta tai referenssistä ihmisestä riippumatta olisi absurdia. Juuri me, ihmiset, viittaamme sanoillamme maailmaan ja mu-

dostamme tosia tai epätosia väitteitä maailmasta.

Episteemisen ja ei-episteemisen totuus käsityksen vastakkainasettelun ongelmia ei tietenkään voida tässä ratkaista. On ilmeistä, ettei Putnam kuitenkaan ole tarjonnut täysin riittäviä argumentteja korrespondenssiteoriaa vastaan. Hän ei ole osoittanut, että korrespondenssiteoria johtaisi metafyyssisen realismin mukaiseen oletukseen "valmiiksi viipaloidusta" maailmasta tai että se edellyttäisi, että maailma voitaisiin periaatteessa kuvata yhdellä ainoalla oikealla tavalla. Kuten Niiniluoto on korostanut, myös korrespondenssiteoreetikko voi sallia, että erilaisten kielten sisällä muotoillaan erilaisia totuuksia maailmasta — kuitenkin sen mukaisesti, millainen maailma itse on.

Episteemisen totuus käsityksen puolustajan onkin syytä valita vaatimattomampi strategia. Korrespondenssiteorian pitävä kumoaminen ei ole järkevä tavoite. Korrespondenssiteoria ei ehkä ole epäkoherentti, kuten Putnam toisinaan tuntuu kuvittelevan. Sisäinen realisti voi sen sijaan William Jamesia seuraten todeta, että korrespondenssiteoreetikko etsii tarpeetonta metafyyssistä kytkentää kielen ja maailman välillä. Totuus on toki myös pragmatismissa tai "pragmaattisessa realismissa" kielen ja maailman välinen suhde, mutta se jäsenyy vain inhimillisen tiedon ja toiminnan kautta, episteemisenä suhteena. Pragmatisti voi sanoa: "Episteeminen totuus on kaikki, mitä totuus inhimillisestä näkökulmasta on. Ja meillä on vain inhimillinen näkökulma." Näin episteeminen totuus käsitys voidaan ymmärtää *negatiivisena teesinä*, joka väittää, *ettei totuuden käsite ole palautettavissa ei-episteemisiin käsitteisiin*. (Tämä ei estä luonnehtimasta sitä episteemisten ja ei-episteemisten käsitteiden yhdistelmien avulla.) Totuuden korrespondenssiteoria on joko kyseenalaista metafyyssikkaa — tai sitten "vastaavuussuhde" kielen ja maailman välillä on niin heikko käsite, että se kaipaakaan episteemistä analyysia saadakseen sisältöä.

Kukaan ei kiistä Alfred Tarskin formaalin työn arvoa. Sellainen korrespondenssiteorian kannattaja, joka nojautuu Tarskin syntaktisesti spesifioiduille formaalikielille annettavaan totuus määrittelyyn, joutuu kuitenkin ajattelemaan, että luonnollisessa kielenkäytössä tarvittaville kielille, jotka ovat semanttisesti suljettuja (eli joissa voidaan muotoilla valehtelijan paradoksin kaltaisia semanttisia paradokseja) ja joihin tarskilainen totuus predikaatti ei näin ollen sovellu, ei yksinkertaisesti ole olemassa adekvaattia totuus käsitystä. Sisäisen realistin näkökulmasta juuri tämä johtopäätös osoittaa Tarskin määrittelemän totuus predikaatin riittämättömyyden filosofisena totuus käsityksenä. Koska olemme ihmisiä — ja tämä on empiirinen, biologisiin ja sosiaalisiin tosiasioihin perustuva premissi, jolla ei ole mitään metafyyssistä perustaa — olemme sitoutuneet praksikseen, jossa erilaiset, erilaisten käsitejärjestelmien avulla muotoillut seikat (myös normatiiviset) ovat oikeita ja vääriä, tosia ja epätosia. Tästä praksiksesta luopuminen olisi ihmisenä olemisesta luopumista. Putnamin<sup>39</sup> mukaan relativisti kieltää ihmisyytensä ja tekee "mentaalisesta itsemurhan" hylkäämällä oman ajattelunsa (tai kulttuurinsa) ulkopuoliset normatiiviset standardit totuudelle ja rationaalisuudelle. Putnamin näkemys totuuden käsitteen välttämättömyydestä inhimillisessä praksiksessa ja sen analysoimisesta episteemisenä käsitteenä voidaan näin tiivistää keskeiseen premissiin, jonka mukaan *elämänmuotomme on olennaisesti normatiivinen*, normatiivisen diskurssin läpi-

tunkema.

Se totuuskäsite, jota normatiiviseen ja yleisemmin luonnolliseen kieleen — joka lopulta on “ainoa kieli, joka meillä koskaan tulee olemaan”<sup>40</sup> — hedelmällisesti voidaan soveltaa, ei siis ole tiukasti määritelty tarkkilainen totuuspredikaatti eikä tämän avulla täsmennetty korrespondenssiteoreettinen totuuspredikaatti, vaan väljempi ja epämääräisempi episteeminen totuuspredikaatti. Kieli on ihmisen luoman praksiksen verkosto. Myös kielen viittaaminen maailmaan on osa inhimillistä praksista. Kielen käyttäjän on William Jamesia<sup>41</sup> seuraten kysyttävä: “Kuinka totuus realisoidaan? ... Mikä ... on totuuden käteisarvo kokemuksen termein?” Ehkä **Jaakko Hintikka** pystyy osoittamaan, kuinka “riippumattomuusystävällisissä” (*independence-friendly*) kielissä totuus voidaan määritellä kielessä itsessään ilman tarkkilaisia rajoituksia<sup>42</sup>. Tämän mahdollisuuden seuraukset putnamilaiseen totuuskäsitteeseen jätän avoimiksi. Mutta on vaikea nähdä, kuinka se voisi horjuttaa pragmatistista teesiä kielen viittaussuhteista inhimillisen käytännön kautta jäsenyteinä. Kielen sisällä annettu totuusmääritelmä olisi edelleen pelkkä formaali määritelmä, kaukana kielen käyttöön liittyvistä episteemis-praktisista tekijöistä.

Kielen ja maailman välillä voi tietenkin vallita monenlaisia ei-episteemisiä (esimerkiksi kausaalisia) suhteita, mutta olisi mielivaltaista poimia jokin näistä uniikkiksi totuusrelaatioksi. Kielen ja maailman suhde voidaan, kuten itse maailma, kuvata monella tavalla<sup>43</sup>. Tämä pätee nähdäkseni myös totuuskäsitteeseen. Ensimmäisen kertaluvun predikaattikalkyylin teoreemojen totuus on ehkä ymmärrettävä toisin kuin luonnontieteellisen teorian totuus tai luonnollisella kielellä esitetyn moraalisen arvoarvostelman totuus, puhumattakaan filosofisen näkemyksen mahdollisesta “totuudesta”. Wittgensteinilaisin termein voidaan sanoa, että tällaiset totuudet liittyvät toisiinsa vain “perheyhtäläisyyksin”<sup>44</sup>. Wittgenstein on itsekin esittänyt, ettei mikään klassisista totuusteorioista (korrespondenssi-, koherenssi- ja pragmatistinen teoria) riitä kuvaamaan sanan ‘totuus’ merkitystä kokonaisuudessaan<sup>45</sup>.

Silti meidän ei Putnamin mukaan tarvitse hyväksyä relativistista kantaa totuudesta puhtaasti wittgensteinilaisen kielipelin sisäisenä käsitteenä. Kun sanomme, että jokin on totta, astumme kielipelin ulkopuolelle kommentoimaan emmekä tee varsinaista “siirtoa” kyseisessä kielipelissä.<sup>46</sup> Putnamin näkemys voidaan siis ymmärtää varsin hienovaraiseksi yritykseksi luovia realismin ja relativismin välimaastossa kohti “inhimillisesti katsoen objektiivista”<sup>47</sup> totuuskäsitystä.

## Kenen rationaalisuus, kenen maailma?

Kaksi suurta ongelmaa jää kuitenkin jäljelle. Ensinnäkin Putnamin käyttämä “ideaalisen rationaalisen hyväksyttävyyden” käsite kaipaa lisäselvitystä — kuten jo spesismisyytökseen viitatessani vihjasin. Kuka on rationaalisen hyväksyttävyyden subjekti? Mitkä ovat ihmisen tietokykyjen rajat, jotka omalta osaltaan määrittävät ihmisen ymmärrettävissä olevan totuuden rajoja? Ja ellei mitään rajoja ole, miten totuus “ideaalisen rationaalisen hyväksyttävyytenä” eroaa metafyyssisen realistin olettamasta “Jumalan näkökulmasta”<sup>48</sup>? Jumalalle ideaalinen oikeutus ja totuus korrespondenssina kai olisivat yksi ja sama asia.

Richard Rorty on äskettäin (jälleen) vastannut Putnamin häntä vastaan esittämään kritiikkiin huomauttamalla muun muassa, että Putnamin tulkinta hänen näkemyksistään “relativistisina” perustuu osittain väärinymmärryksiin<sup>49</sup>. Tähän kysymykseen en nyt puutu — en myöskään Rortyn minimalistiseen, antirepresentationalistiseen totuuskäsitteeseen, jossa luovutaan aidoista kielen ja maailman välisistä viittaus- ja totuus-suhteista ja jonka putnamilaisista syistä hylkään. Kaikista sekavuuksistaan ja hämähäyksistään huolimatta Rorty<sup>50</sup> kuitenkin tarttuu keskeiseen ongelmaan kysyessään, mitä muuta Putnamin “ideaalinen rationaalinen hyväksyttävyyden” voisi olla kuin “etnosentristä” “hyväksyttävyyttä ideaalisessa yhteisössä” eli “hyväksyttävyyttä meille parhaimmillamme” (*acceptability to us at our best*). Onhan meidän aina kysyttävä, kenelle jokin on rationaalisesti hyväksyttävää, ellemmä usko väistämättömään peircelandaiseen konvergenssiin kohti uniikkia totuutta. Rorty, kuten Putnam, haluaa rajoittaa rationaalisen hyväksyttävyyden soveltamisen inhimilliselle alueelle. Hän väittää, että sanalla ‘tosi’ on arkisen käytönsä ja “lainausmerkkien riisumisen” lisäksi vain “varoittava” (*cautionary*) käyttötapa, joka viittaa “parempiin meihin”. Putnam vaatii totuudelta jotakin “mystistä lisää” tai “ei-lokaalia ja muuttumatonta oikeellisuutta, jonka uskonto ja realistinen filosofia meille tarjosi”.<sup>51</sup>

Rortyn terävät huomiot ovat — hänen filosofisen kokonaisnäkemyksensä hämmästyttävyydestä ja kestävämmästä<sup>52</sup> huolimatta — osaksi oikeutettuja. Putnam joutuu humanisminsa vuoksi turvautumaan jonkinlaiseen rortylaiseen käsitteeseen “me”, jonka viittauskohde jää epämääräiseksi. Tätä käsitettä pitäisi pystyä laajentamaan, ehkä edelleen idealisoimaan, edeten kohti koko (menneen, nykyisen ja tulevan) ihmiskunnan kattavaa rationaalisen hyväksyttävyyden subjektiä. Pragmaattinen realismi totuuden käsitteen suhteen vaatii tuekseen *arvoteariaa* siitä, kuinka tämä laajentaminen tehdään. Mikä esimerkiksi on tulevien ihmisten osuus sen määräämisessä, mikä on ideaalisesti rationaalisesti hyväksyttävää? Tarvitsemme täsmällisempiä luonnehdintoja “meistä” kuin Rortyn adjektiivit “koulutettu”, “sofistikoitunut”, “tolerantti” ja “liberaali” tai hänen määritelmänsä, jonka mukaan “me” olemme (ovat) yksinkertaisesti “sellaisia ihmisiä, joita sekä Putnam että minä parhaimmillamme toivomme olevamme”<sup>53</sup>. Rationaalinen hyväksyminen ja episteeminen oikeuttaminen lähtevät aina liikkeelle jostakin ihmisryhmästä, meistä. Mutta kuinka pitkälle idealisaatio voidaan viedä ja kuinka demokraattiseksi totuuden käsite voidaan ulottaa relativismiin joutumatta? Toisaalta: kuinka suppea “meidän” ryhmämme voi olla? Episteeminen totuusikäsitteen kannattajan on kohdattava tämänlaisia kysymyksiä.

Toiseksi episteeminen totuusikäsite näyttäisi edellyttävän ontologiaa, jossa luovutaan ainakin eräistä (tieteellisen) realismin olennaisista tunnuspiirteistä<sup>54</sup>. Putnam ilmeisesti pitää lauseen

(1) “Lumi on valkoista” on tosi jos ja vain jos lumi on valkoista

kaltaisia instansseja tarkkilaisesta T-ekvivalenssista neutraaleina, kaikissa järkeissä totuusteorioissa hyväksyttävänä. (Tarskin teoriassa edellytetään, että kaikki muotoa (1) olevat instanssit seuraavat objekti-kielelle annettavasta totuusmääritelmästä.) Jos nyt

Putnamin episteeminen totuuskäsitys pitää paikkansa ja jos (yksinkertaisuuden vuoksi) ajatellaan vaikkapa "ideaalista rationaalista hyväksyttävyyttä" sanan "tosi" synonyyminä tai eksplikaationa (kiinnittämättä huomiota Putnamin varaukseen, ettei kyseessä ole totuusmääritelmä), voidaan sanoa, että

(2) "Lumi on valkoista" on tosi jos ja vain jos "Lumi on valkoista" on ideaalisesti rationaalisesti hyväksyttävä.

T-ekvivalenssin nojalla seuraa

(3) Lumi on valkoista, jos ja vain jos "Lumi on valkoista" on ideaalisesti rationaalisesti hyväksyttävä.<sup>55</sup>

Putnamin episteeminen totuuskäsitys — kuten kaikki muutkin teorit totuudesta — liittyy erottamattomasti ontologiaan. Se, miten maailma on, on lopulta sisäisessä realismissa ihmisestä ja hänen käsitteistään jollakin tavalla riippuvaista. Tämä johtopäätös mitä ilmeisimmin seuraa, jos se, onko lumi valkoista, on riippuvaista siitä, mikä meille on ideaalisesti rationaalisesti hyväksyttävää. "The trail of the human serpent is ... over everything", kirjoitti William James<sup>56</sup> klassisessa teoksessaan *Pragmatism*. Toisaalta ihminen ei käsitteillään ja kielenkäytöllään sanele ontologian lopullista luonnetta. Episteemisesti ideaaliset olosuhteet, joiden vallitessa rationaalisesti hyväksyttävä on totta, ovat maailmassa vallitsevia asiointiloja. Emme voi tehdä joistakin olosuhteista ideaaliolosuhteita vain päättämällä, että ne ovat sellaisia.

Vaikka Putnamin episteeminen totuuskäsitys olisikin rekonstruoitavissa kestäväksi filosofiseksi näkemykseksi, kuten uskon, on siis vielä kohdattava realismin ja idealismin (tai radikaalin pragmatismien) rajankäynti ontologiassa. Realismin ongelman polttopiste on lopulta "maailman sinänsä" käsitteessä: siinä, missä mielessä todellisuuden voidaan sanoa olevan olemassa riippumatta käsitteistämme. Tämä on vaikea kysymys, johon tässä ei voida syventyä, mutta johon "pragmatista realismia" (niin kuin tietenkin myös korrespondensiteoriaa) kannattavan on pakko rohkeasti tarttua — siitäkin huolimatta, ettei Putnam nähdäkseni tyydyttävästi pysty sitä ratkaisemaan.

## Viitteet

1. Hautamäki 1985, s. 25.
2. Katso esim. Niiniluoto 1980, s. 110.
3. Katso Putnam 1987.
4. Katso esim. Putnam 1981, luku 3; vertaa Tuomela 1983, s. 50.
5. Katso Putnam 1978, osa IV.
6. Katso Putnam 1988.
7. Putnam 1978, s. 18.
8. Sama, s. 100-103.
9. Sama, s. 108-109.
10. Katso esim. Putnam 1981, s. 73.
11. Katso Putnam 1987, s. 36.
12. Putnam 1981, s. 51, s. 72-73.
13. Katso sama, luvut 1 ja 2.
14. Sama, luku 2; 1983, johdanto ja luku 4; 1990, luku 5; 1992a, luku 3.
15. Putnam 1981, s. 49-50.
16. Putnam 1983, s. 231.
17. Putnam 1990, s. vii.

18. Katso Pihlström 1993a.
19. Katso James 1907, luku 6.
20. Katso esim. Putnam 1983, s. xviii; 1990, s. viii.
21. Katso esim. Dummett 1976, 1982.
22. Katso esim. Putnam 1981, s. 56.
23. Katso Putnam 1983, s. xvi-xvii, 85.
24. Sama, s. xvii.
25. Katso Niiniluoto 1990, luku 2; 1992; 1993; vertaa myös esim. Field 1982, Hacking 1983, Wolterstorff 1987 ja Devitt 1991.
26. Niiniluoto 1980, s. 110; 1984, s. 38-39.
27. Katso esim. Putnam 1981, luku 5; 1990, luku 1; 1992a, luku 6.
28. Katso esim. Quine 1981; Rorty 1991, 1992, 1993.
29. Katso Putnam 1985, 1991; vertaa myös Putnamin (1992c) vastauksia Rortyn kritiikkiin.
30. Putnam 1985, s. 71.
31. Putnam 1991, s. 12.
32. Katso varsinkin Putnam 1992a, luku 6.
33. Putnam 1992a, s. 75.
34. Sama, s. 77; vrt. 1992b, s. 357, 363.
35. Putnam 1992b, s. 364.
36. Sama.
37. Sama, s. 364 - 365, 374.
38. Katso Putnam 1988, s. 115.
39. Putnam 1981, s. 122.
40. Putnam 1983, s. 284.
41. James 1907, s. 200.
42. Katso Hintikka 1991.
43. Vertaa Putnam 1992a, s. 117.
44. Katso Wittgenstein 1953.
45. Katso Wittgenstein 1980, s. 75.
46. Putnam 1992a, s. 176.
47. Vertaa Putnam 1981, s. 55.
48. Vertaa Putnam 1981, luku 3.
49. Katso Rorty 1993.
50. Sama, s. 451-452.
51. Sama, s. 460-461.
52. Katso Pihlström 1993b.
53. Sama, s. 451-452.
54. Vertaa Devitt 1991.
55. Vertaa myös Devitt & Sterelny 1987, s. 195-196.
56. James 1907, s. 64.

## Kirjallisuus

- Michael Devitt (1991), *Realism and Truth* (2. painos). Basil Blackwell, Oxford & Cambridge.
- Michael Devitt & Kim Sterelny (1987), *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. Basil Blackwell, Oxford.
- Michael Dummett (1976), 'What Is a Theory of Meaning? (II)'. Teoksessa Gareth Evans & John McDowell (toim.), *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Clarendon Press, Oxford; s. 67-137.
- Michael Dummett (1982), 'Realism'. *Synthese* 52; s. 55-112.
- Hartry Field (1982), 'Realism and Relativism'. *The Journal of Philosophy* 79; s. 553-567.
- Ian Hacking (1983), *Representing and Intervening*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Antti Hautamäki (1985), 'Epistemologinen relativismi'. *Ajatus* 42, Suomen Filosofinen Yhdistys, Helsinki; s. 22-40.
- Jaakko Hintikka (1991), *Defining Truth, the Whole Truth and Nothing But the Truth*. Reports from the Department of Philosophy, University of Helsinki, Helsinki.
- William James (1907), *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Longmans, Green & Co., London & New York.
- Ilkka Niiniluoto (1980), *Johdatus tieteenfilosofiaan: Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Otava, Helsinki, (2. painos) 1984.
- Ilkka Niiniluoto (1984), *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Otava, Helsinki.
- Ilkka Niiniluoto (1990), *Maailma, minä ja kulttuuri*. Otava, Helsinki.

## PUTNAM

- |  |   |
|--|---|
| <p>Ilkka Niiniluoto (1992), 'Totuuden kakkua viipaloimassa: vastaus Martin Kuschille'. <i>Tiede &amp; Edistys</i> 17; s. 211-215.</p> <p>Ilkka Niiniluoto (1993), 'Queries about Internal Realism'. Ilmestyy teoksessa <i>Proceedings of the Beijing Conference on Realism</i>. Kluwer, Dordrecht (Esitelmä Pekingissä kesäkuussa 1992, julkaisematon käsikirjoitus.)</p> <p>Sami Pihlström (1993a), <i>Hilary Putnamin sisäinen realismi pragmatismien muotona</i>. Teoreettisen filosofian lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, filosofian laitos.</p> <p>Sami Pihlström (1993b), 'Richard Rortyn "postfilosofia" ja realismin ongelma'. <i>Tiede &amp; Edistys</i> 18:3; s. 225-240.</p> <p>Hilary Putnam (1978), <i>Meaning and the Moral Sciences</i>, Routledge &amp; Kegan Paul, London.</p> <p>Hilary Putnam (1981), <i>Reason, Truth and History</i>. Cambridge University Press, Cambridge.</p> <p>Hilary Putnam (1983), <i>Realism and Reason: Philosophical Papers, vol. III</i>. Cambridge University Press, Cambridge.</p> <p>Hilary Putnam (1985), 'A Comparison of Something with Something Else'. <i>New Literary History</i> 17; s. 61-79.</p> <p>Hilary Putnam (1987), <i>The Many Faces of Realism</i>. Open Court, La Salle.</p> <p>Hilary Putnam (1988), <i>Representation and Reality</i>. The MIT Press, Cambridge.</p> <p>Hilary Putnam (1990), <i>Realism with a Human Face</i>. Harvard University Press, Cambridge.</p> <p>Hilary Putnam (1991), 'Does the Disquotational Theory Really Solve All Philosophical Problems?'. <i>Metaphilosophy</i> 22; s. 1-13.</p> <p>Hilary Putnam (1992a), <i>Renewing Philosophy</i>. Harvard University Press, Cambridge &amp; London.</p> | <p>Hilary Putnam (1992b), 'Replies'. <i>Philosophical Topics</i> 20; s. 347-408.</p> <p>Hilary Putnam (1992c), 'Truth, Activation Vectors, and Possession Conditions for Concepts'. <i>Philosophy and Phenomenological Research</i> 52; s. 431-447.</p> <p>Willard Van Orman Quine (1981), <i>Theories and Things</i>. Harvard University Press, Cambridge &amp; London.</p> <p>Richard Rorty (1991), <i>Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical Papers, vol. 1</i>. Cambridge University Press, Cambridge.</p> <p>Richard Rorty (1992), 'Putnam on Truth'. <i>Philosophy and Phenomenological Research</i> 52; s. 415-418.</p> <p>Rorty, Richard (1993) 'Putnam and the Relativist Menace'. <i>The Journal of Philosophy</i> 90; s. 443-461.</p> <p>Alfred Tarski (1944), 'The Semantic Conception of Truth'. Teoksessa Leonard Linsky (toim.), <i>Semantics and the Philosophy of Language</i>. University of Illinois Press, Urbana, 1952/1972; s. 13-47.</p> <p>Raimo Tuomela (1983), <i>Tiede, toiminta ja todellisuus</i>. Gaudeamus, Helsinki.</p> <p>Wittgenstein, Ludwig (1953) <i>Filosofisia tutkimuksia</i>. Suom. Heikki Nyman (alkuteos <i>Philosophische Untersuchungen</i>). WSOY, Helsinki 1981.</p> <p>Ludwig Wittgenstein (1980), <i>Wittgenstein's Lectures, Cambridge, 1930-1932</i>. Toim. Desmond Lee. Rowman and Littlefield, Totowa.</p> <p>Nicholas Wolterstorff (1987), 'Are Concept-Users World-Makers?'. Teoksessa James E. Tomberlin (toim.), <i>Philosophical Perspectives, 1, Metaphysics</i>. Ridgeview, Atascadero; s. 233-267.</p> |
|--|---|